

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

Úti jegyzetek és egy novellacsoport
a nemzetiségi és gazdasági kérdések kontextusában

Petelei István: *Mezőségi út*

Petelei István fennmaradt noteszeiben olvasható jegyzetei nemcsak az író meglátásairól szolgáltatnak adatokat, hanem lejegyzőjük mozgásteréről is.¹ A feljegyzések igen nagy részét az úti jegyzetek teszik ki. Ezek sok esetben tájleírások, a természeti táj mellett azonban Petelei különös megfigyelőképességéről tanúskodnak a belakott tájjal, településekkel és ezeken belül az épületekkel, emberekkel kapcsolatos meglátásai is. Ilyen típusú úti jegyzetei közül a *Mezőségi út* címmel publikáltak váltak ismertté. Bisztray Gyula tette közzé őket 1955-ben az általa szerkesztett *Lobbanás az alkonyatban* című novelláskötetben, majd később más Petelei-válogatáskötetekben is szerepeltek. A szöveg kézírata ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található Oct. Hung. 1662-es jelzetű jegyzetfüzetben olvasható.

Bisztray szerint Petelei az útirajzot az Erdélyi Gazdasági Egylet pályázatára írta, de mivel a birtokos osztály egyesülete számára túlságosan is szókimondó volt a jelentés, ezért megjelentetésére nem volt lehetősége, így 1955-ig kéziratban maradt.² Bisztray ezt az állítását a jegyzetfüzetben az útirajz címét megelőző bejegyzésre alapozhatta: „Az erd. gazd. egyll. pályamunkája”.³ Lehet, hogy volt az Erdélyi Gazdasági Egyletnek a Mezőséggel kapcsolatos valamilyen irodalmi, publicisztikai pályázata, sőt a noteszben olvasható bejegyzés valóban erre enged következtetni, ám közlönyükben, az *Erdélyi Gazdában* semmilyen olyan pályázati felhívást vagy jelentést nem találtam, amely Petelei szövegéhez köthető lenne, annak ellenére, hogy a Mezőséggel sokat foglalkoztak a lapban. A szöveg kéziratban maradásához fűzött magyarázat azonban elgondolkodtató, hiszen Petelei megjelentethette volna a *Kolozsvári Közlönyben*, amelynek 1884-ben, a *Mezőségi út* keletkezése idején⁴ munkatársa, sőt tárcairovatának

¹ A jegyzetfüzeteket részletesen ismertettem: TÖRÖK Zsuzsa, *Petelei István jegyzetfüzetei*, ItK, 2005/4–6, 580–593. Petelei utazásairól, tájleírások és novellisztika kapcsolatáról: TÖRÖK Zsuzsa, *Petelei István csavargásai = Az egzotikum*, szerk. FEJŐS Zoltán, PUSZTAI Bertalan, Bp., Szeged, Néprajzi Múzeum, Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2008 (Tabula könyvek 9.), 85–93.

² BISZTRAY Gyula, *Petelei István (1852–1910) = PETELEI István, Lobbanás az alkonyatban*, Bp., Szépirodalmi, 1955, 25.

³ OSZK Kt, Oct. Hung. 1662., 7. fol. v.

⁴ A füzet 7. foliójának versóján olvasható: „Mezősegi út. / 1884. / Aug. 6.”

szerkesztője volt, vagy később saját lapjában, a *Kolozsvárban*. De nem tette. 1884-es mezősegi útjáról közvetlenül az utazást követően egyetlen szöveg tanúskodik, mely ugyanazon év augusztusában jelent meg a *Kolozsvári Közlönyben*.⁵ Ez viszont távolról sem a szóban forgó *Mezősegi út*. A kérdés azért is érdekes, mivel Petelei 1884-et megelőzően is járt a Mezőségen, ezekről az útjairól viszont épp a *Kolozsvári Közlönyben* publikált Szűnyog-tárcái tanúskodnak,⁶ terepszemléit tehát újságírói szerepkörének megfelelően nyomtatott szövegekkel dokumentálta.

A *Mezősegi utat* Bisztray a 19. század végi fontos, mert igen ritka faluszociográfiák egyik példájaként említi.⁷ A történettudományban és a néprajztudományban a korabeli Mezőség hiteles ábrázolásaként hivatkoznak rá.⁸ Bisztray szerint azonban Petelei

Parasztságábrázolása fogyatékos és sok tekintetben nem is helytálló. Nem látja meg a bajok mélyebb okait s a falusi nép életének, nyomorúságának, „fásult közönyének” összefüggéseit a kor politikai, társadalmi és gazdasági viszonyaival. Nem hangsúlyozza ki eléggé azt a fontos körülményt sem, hogy ezúttal Erdély egyik legelhanyagoltabb, a civilizáció hatóköréből erősen kieső vidékéről szól.⁹

Azt, hogy a Bisztray által hiányolt összefüggések nem eléggé világosak, azzal is magyarázhatjuk, hogy a szöveget a jegyzetfüzetben olvasható változatában Petelei nem publikálásra szánta. A *Mezősegi út* viszont meglátásom szerint a gazdasági, társadalmi és politikai kontextus nagyon tudatos érzékelésével íródott, és utólag izgalmasan kapcsolódott össze Petelei egyik novellaciklusával.

Miközben ugyanis, főként a régióról szóló 19. századi, reprezentációkban¹⁰ a Székelyföldön Tündérország honolt, az erdélyi értelmiségnek igen szúrta a szemét, hogy „Erdélynek egyetlen része sincs annyira hátra maradva”, mint épp az Erdély szívében

⁵ Szűnyog [PETELEI István], *Abol az ember kezdődik*, Kolozsvári Közlöny, 1884/190, 1.

⁶ Szűnyog [PETELEI István], *A temetőről (Etelkának)*, Kolozsvári Közlöny, 1882/55, 222; UÓ, *Falusi temetés*, Kolozsvári Közlöny, 1882/76, 308; UÓ, *Locsogások (Falusi gyönyörűségek) I–IV*, Kolozsvári Közlöny, 1882/182–184; 1882/186.

⁷ BISZTRAY, *i. m.*, 26.

⁸ A dzsentri életmód kapcsán említi: EGYED Ákos, *Az erdélyi magyar falu életmódja a XIX. század második felében és a XX. század elején* = UÓ, *Falu, város civilizáció (Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914)*, Bukarest, Kriterion, 1981, 247. A mezősegi utak kapcsán említi: KESZEG Vilmos, *A terep: a gyűjtő élményei* = UÓ, *Mezősegi hiedelmek*, Marosvásárhely, Mentor, 1999, 7.

⁹ BISZTRAY, *i. m.*, 26.

¹⁰ Erről, többek között Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* kapcsán: T. SZABÓ Levente, *Erdélyiség-képzetek (és regionális történetek) a 19. század közepén* = UÓ, *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*, Kolozsvár, Komp-Press Korunk, 2008, 13–99.

fekvő Mezőség.¹¹ A Dés, Beszterce, Marosvásárhely és Torda által határolt, magyarok, románok és szászok lakta Mezőség így a 19. század utolsó évtizedeiben egyre akutabb problémája az erdélyieknek. A probléma 1867 után a nemzetiségi kérdés, az 1880-as években pedig egy ehhez kapcsolódó gazdasági kontextus szempontjából vált aktuálissá. Bár a Mezőség problémáiról a kor bármely helyi sajtóorgánumban számos írást találhatunk, a kontextus bemutatásához a Petelei által szerkesztett *Kolozsvárból* hozok példákat.

Mindjárt a lap megalakulása után, 1887 januárjában Dózsa Endre országgyűlési képviselő, később Kolozs vármegye alispánja kétrészes figyelemfelkeltő cikket írt a Mezőségen uralkodó állapotokról.¹² Az írásában felvetett legfőbb probléma, hogy a többségében románok lakta vidéken a román nép „elsatnyulásával” nemcsak satnyul a magyar lakosság is, hanem közben „eloláhosodik”. A folyamat legfőbb oka „a *közte élő magyar elem ősidőktől fogva rendszeres elhanyagolása*”,¹³ melyért Dózsa szerint nemcsak a kormány, a hatóságok, az irodalom és a napisajtó a felelős, hanem mindenekelőtt a mezősegi magyar birtokosság, mely ahelyett, hogy kezébe venné a „kulturális haladás fegyverét”, csak „ősi fringijába gyönyörködik”.

Dózsa cikkére a lap január 18-ai számában egy ismeretlen cikkíró válaszolt a megbántott mezősegi birtokosság nevében, felháborodott hangnemben, teljes mértékben elutasítva a rájuk háruló felelősséget.¹⁴ A hangnemhez és a cikkíró álláspontjához Petelei lábjegyzetben a következő szerkesztői választ fűzte:

Szivesen vesszük további fejtegetéseit a Mezőség kérdésében, a mely kérdésnél az erdélyrészi magyarság erősítésének egyik legfőbb feltételéről tanácskozunk. Ha a Mezőség virágzó és magyar – akkor egész Erdély virágzó és magyar lesz. De éppen azért, mert a lapunkban folyó eszmecserénél egy ennyire vitális érdekről van szó: fölötte szükséges, hogy minden baj, minden hiány nyíltan elmondassék és szigoruan elbiráltassék. Mikor azonban a t. cikkíró ur olyan föltétlenül elutasít minden felelősséget a mezősegi magyar birtokosságról, – kétségkívül túlkedvezően ítél, a mi esetleg arra vezethet, hogy a felelősség érzete továbbra is nyugodalmasan szunnyadozni fog e birtokosság azon részénél, melynek eddigelé bizony legkisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy gazdaságának vitelében és befolyásának érvényesítésében a *nemzeti* érdekekre figyelemmel legyen. Nemcsak megengedjük, de tudjuk is, hogy a Mezőség magyar birtokosai közt sokan vannak, kik e tekintetben hazafias feladataikat értik és hiven

¹¹ [n. n.], *A marosludas-besztercei vasút és a Mezőség gazdasági viszonyai*, Kolozsvár, 1887/61, 1.

¹² DÓZSA Endre, *A mezőség állapotairól*, Kolozsvár, 1887/13, 2; 1884/14, 2.

¹³ Kiem. az eredetiben.

¹⁴ Mezősegi, *A Mezőség kérdése*, Kolozsvár, 1887/19, 1–2.

teljesítik. Hanem tudjuk azt is, hogy másrészt vannak olyanok, a kiknek ez iránt még csak érzékük sincs, s indolentiájukkal, tétlenségükkel – öntudatlanul – elősegítik a Mezőség dissolutióját, magyar nemzeti szempontból. Ilyen birtokosokat bizonyára a t. cikkíró ur is ismer; és midőn, helyesen s igazságosan, védelmébe veszi a kötelességteljesítő elemeket, rá kellene mutatnia azok hibáira is, a kiket mulasztás és közöny vádja méltán terhel. A további fejtegetéseket újból kéri

a szerk.

A szerkesztői megjegyzésből jól látható Petelei álláspontjának két nagyon fontos eleme: egyrészt, hogy a nemzetiségi kérdés kontextusában tartotta jelentősnek a mezőégi kérdés tárgyalását, másrészt a kialakult állapottal kapcsolatosan a mezőégi birtokosság felelősségét kiemelten fontosnak vélte. A „Mezőségi” név mögé rejtőzött cikkíró részéről azonban további fejtegetésekre már nem került sor.

Ugyancsak a birtokos osztály szerepét hangsúlyozta Kozma Ferenc Kolozs vármegyei tanfelügyelő mezőégi utazása nyomán írt háromrészes cikke, mivel, bár a Mezőség lakossága túlnyomórészt román, a földbirtokok kétharmada a magyar birtokos osztály tulajdonában volt.¹⁵ Kozma szerint a Mezőségen a 19. század vonatkozó évtizedeiben ázsiai állapotok uralkodtak, és ezek közül is a legsúlyosabb a mezőégi úthálózat kiépítésének a hiánya volt.¹⁶ Dózsa Endre a mezőégi román nép karakteréhez kötötte a kialakult helyzetet: a székelyekkel szemben kevésbé szorgalmas és életrevaló, annál inkább babonás, bigott, ábrándozó, magatehetetlen és önbizalomhiányos népként említi őket.¹⁷ A lap egyik, valószínűleg Petelei által írt vezércikke a közegészségügyi törvény megalkotása kapcsán a fejlettségi és vagyonosodási állapotok tekintetében említi a mezőégi falvakat a székely és a szász falvak negatív ellenpéldájaként.¹⁸

A *Kolozsvár* hasábjain a mezőégi és a nemzetiségi kérdés összefonódásának egyik konkrét példájaként került terítékre az elkeresztelések ügye.¹⁹ Mivel ugyanis római katolikus, unitárius, illetve református eklézsia csak elvétve létezett a Mezőségen, azokon a településeken, ahol egyáltalán nem volt, az újszülötteket a román nép vallása szerint görög katolikus vagy görög keleti vallásúvá keresztelték. A cikkíró a probléma jelentőségét nem a vallásváltoztatás, hanem a „nemzetiségből való kivetkőzés” szempontjából hangsúlyozta.

¹⁵ KOZMA Ferencz, *Levelek a Mezőségről. II. Ethnographia*, Kolozsvár, 1888/174, I.

¹⁶ KOZMA Ferencz, *Levelek a Mezőségről. I. Topographia*, Kolozsvár, 1888/173, I.

¹⁷ DÓZSA Endre, *Veszendő érdekek*, Kolozsvár, 1888/5, I.

¹⁸ [n. n.], *A falusi házak*, Kolozsvár, 1888/106, I.

¹⁹ [n. n.], *Az elkeresztelések*, Kolozsvár, 1887/81, 2.

Peteleinek a *Kolozsvárnál* való szerkesztősege idején, azaz az 1880-as évek végén a mezősegi kérdés gazdasági szempontból is aktuálissá vált. Több közlemény foglalkozott például az első mezősegi vasút építésével és ennek gazdasági vonzataival.²⁰ A Mezőséget észak-dél irányban átszelő marosludas–besztercei vasútvonal a dualizmus kori vasútépítés első nagy periódusának (1867–1900) második ciklusában épült. Az 1873-as gazdasági válság után, az 1880-as években megélnékvülő vasútépítési projektek jelentős területe a Szamos völgye és a Mezőség volt.²¹ Így készült el 1888-ban a Marosludast Besztercével összekötő vasútvonal. 1888 júliusában, a vasútvonal ünnepélyes megnyitása előtt néhány nappal a *Kolozsvár* (valószínűleg szintén Petelei által írt) vezércikkben üdvözölte az eseményt.²²

A vasútvonal megnyitását több szempontból is jelentős mozzanatként vélte a cikk írója a Mezőség életében. Először gazdasági jelentőségét hangsúlyozta: a vasút megépítésével végre sikerül Erdély legjelentősebb búzatermelő vidékéről a búzát kiszállítani, illetve a Mezőségre beszállítani „a föld kiadósabb művelésének eszközeit”. Másodsorban felhívta a figyelmet a vasút megépítésével a vidék turisztikai kiaknázhatóságára. Harmadsorban a vasút kulturális hatását hangsúlyozta: a gazdasági fellendülés és a nyomában beköszöntő jólét reményében a vasút békességet és civilizációt vinne a mezősegi lakosság körébe. A jobb megélhetés pedig a nemzetiségi kérdés megoldásának kulcsa is lenne, melyet a kereseti források gyarapításával és a népnek a nyomorból és a lelki sötétségből való kivonásával lehetne és kellene elérni. A mezősegi vasút ugyanakkor a helyi úthálózat kiépítésének lehetőségét is magában hordozta, az ehhez szükséges kavics kiszállításával.²³

Bisztray Gyula kiadása nem tette teljesen láthatatlanná, de nagy mértékben árnyalta, elmosta azokat a szempontokat (főleg a nemzetiségi kérdés kontextusát), amelyben Petelei útleírása megszületett. Finomításait azonban a kiadás időpontja teljes mértékben érthetővé teszi. Ez magyarázhatja, hogy a szöveg egyetlen későbbi hivatkozásában sem merül fel a nemzetiségi kérdéssel való szoros kapcsolata. Bisztray finomításait néhány, a kiadott szöveg és a kézirat eltéréseit mutató példával illusztrálom.

A Bisztray kiadásának mindjárt az elején szereplő, a mezősegi parasztember szegénységét és szomorúságát bemutató *Szomorú paraszt*²⁴ című résznek valójában *Szo-*

²⁰ [n. n.], *A marosludas–besztercei vasút és a Mezőség gazdasági viszonyai*, Kolozsvár, 1887/61, 1–2; 1887/62, 2; 1887/63, 2.

²¹ EGYED Ákos, *A vasúthálózat kiépülése Erdélyben és hatása a gazdasági életre: A vasutak kultúr-történetének egyes kérdései* = UÓ, *Falu, város civilizáció (Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914)*, Bukarest, Kriterion, 1981, 148–167.

²² [n. n.], *A mezősegi vasut*, Kolozsvár, 1888/166, 1.

²³ [n. n.], *A mezősegi utak kavicsolása*, Kolozsvár, 1888/278, 1.

²⁴ PETELEI István, *Mezősegi út* = UÓ, *Lobbanás az alkonyatban*, Bp., Szépirodalmi, 1955, 97.

*morú oláh*²⁵ a címe. A *Sámsond* című rész kezdete Bisztraynál: „Ezerötszáz ember. Ötezerégy száz hold határ. A nagyobb falvak közé tartozik.”²⁶ A kéziratban:

Sámsond.

Az oláhot lehet szeretni de a románt nem.

Dolgos engedelmes, huzza az igát, jó és élni lehet vele.

A magyar gőgös urhatnám.

1500 ember fele oláh[.]

5400 hold határ. A nagyobb falvak közé tartozik. Madarasé nagyobb[.]

Sámsondon Szabédon [!] a védbástyái a magyarságnak Mvásárhely felé.

A mi azután következik oláh.

Szabéd magyar tisztán[.]²⁷

A Sámsondot követő Pagocsa leírása Bisztray kiadásában: „Határa hatezer hold. Nagybirtok a legtöbb. Teleki Miksáné grófnée a legnagyobb. A birtokosok közül csak Szentkirályi lakik itt.”²⁸ A kéziratban:

Pagocsa

Határa 6000 hold

Az összes létszám 1087

Házlétszám 281 [öszekapcsolva]: majd 4 ember egy házra

A biro magyar. Panaszkodik az oláhositás ellen. 90 magyar nevek rég oláhok. A cath. eloláhosodott a ref alig alig van 4 család.

Derzsi reform. Az öregek makognak magyarul. A gyermekeik nem tudnak egy szót sem.

A gabonát jó részben Régenbe viszik s onnan a szeszt ide.

A birtokosok közül csak Szentkirályi lakik itt[.]²⁹

Bisztray tehát egyértelműen a nagyon húsba vágó nemzetiségi problémákra való utalásokat hagyta ki vagy változtatta meg a szöveg 1955-ös megjelentetésekor. Petelei nemcsak a nemzetiségi kérdés, hanem különös, más vidékekhez képest feltűnő elmaradottsága és fejletlensége szempontjából is érzékelte, megfigyelte és leírta a Mezőséghez kapcsolódó problémákat. Ezek részint az utazással együtt járó nehézségekből,

²⁵ OSZK Kt, Oct. Hung. 1662, 8. fol. v.

²⁶ PETELEI, *Mezőségi út, i. m.*, 98.

²⁷ OSZK Kt, Oct. Hung. 1662, 9. fol. v.

²⁸ PETELEI, *Mezőségi út, i. m.*, 99.

²⁹ OSZK Kt, Oct. Hung. 1662, 12. fol. r.

az úthálózat kiépíthetlenségéből és a sártengeren való átvergődés küzdelmeiből adódtak. A környezet, a tárgyi körülmények, a gazdasági viszonyok és emberi kapcsolatok leírásában meglátásai valóban szociografikusak.

A *Mezőségi út* és a *Kolozsvár* publicisztikáinak, illetve a mezőségi állapotok iránti *felelősség* álláspontjának a kontextusában azonban jóval izgalmasabb a téma kapcsolata egy másik szövegcsoporttal. Bár a *Mezőségi út* (szándékosan vagy külső körülmények hatására) kéziratban maradt, a nemzetiségi kérdés és a gazdasági viszonyok mezőségi problematikáját Petelei megírta egy novellasorozatban is. Ezt az 1880-as években épp a *Kolozsvár*ban publikálta, a „vonal alatt”. Ehhez a szövegcsoporthoz tartozik az 1887-ben megjelent *A vén nemes*³⁰ (azonos címmel publikált a *Jetti* című kötetben is egy novellát³¹), a *Jetta*³² (később *Jetti*), az 1888-ban publikált *Bucsu a régi háztól*³³ (később *Búcsu*), az 1889-es *A Csulakok*,³⁴ *A nagyasszony*,³⁵ illetve, bár nem szorosan, de ide sorolható az 1890-es *Alkonyat*.³⁶

Az említett szövegek mindenképpen található valamilyen földrajzi vagy társadalmi-politikai utalás, amely a szóban forgó kontextushoz köti őket. *A vén nemes* Csethe Bálintja Medvés³⁷ szülötte, s a novella cselekménye is a Mezőségen játszódik a történetmondás idején. A *Jetti* című kötetben olvasható *A vén nemes* Kardos Dánielje, bár a Háromszék vármegyei Barátoson született, a novellában elmeséltek idején valahol épp a Mezőség környékén bolyong:

Ófalusi Kardos Dániel úr, minekutána harmincz esztendeig látogatásokat tett volna – igen elfáradott. A Mezőség kopár hegyei megnőttek előtte és meg az agyagos út göröngyei.³⁸

A *Jetti* című novellában konkrét földrajzi megnevezés nem, de számos, a vidék elmaradottságára, szegénységére utaló rész olvasható.

³⁰ PETELEI István, *A vén nemes*, Kolozsvár, 1887/11,1–2; 1887/12, 1; 1887/13, 1; 1887/14, 1.

³¹ UŐ, *A vén nemes* = PETELEI István *Összes novellái I–II. (Szerzői kötetek)*, s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2007 (Csokonai Könyvtár, Források), 268–272. (a továbbiakban: PIÖN)

³² UŐ, *Jetta*, Kolozsvár, 1887/232–248.

³³ UŐ, *Bucsu a régi háztól*, Kolozsvár, 1888/115, 1. (Mellékleten)

³⁴ UŐ, *A Csulakok*, Kolozsvár, 1889/122, 1–2.

³⁵ UŐ, *A nagyasszony*, Kolozsvár, 1889/133, 1–3.

³⁶ UŐ, *Alkonyat*, Kolozsvár, 1890/38, 1; 1890/39, 1; 1890/40, 2.

³⁷ Határnév a korabeli erdélyi Mezőségen. Ilyen nevű településről nincs tudomásom.

³⁸ PETELEI István, *A vén nemes* = PIÖN, 268.

A téli este sötétje elnyelte a kicsi fészkeket vedlett sárfalaikkal, fekete szalmazsup födelükkel, maroknyi ablakaikkal. Olyan szomorú volt a falu, mintha gyászolná az elmúlt őszt.³⁹

A béres lakodalmán már ették a lágyra főtt bornyuhust s az étékfogó mondta a rigmusait. A törpe, füstös, agyagos szobában alig lehetett mozogni s erős, rossz szag terjengett.⁴⁰

*A Csulakok*ban a Sajó⁴¹ vizét figyelő utazó narrátor is a Mezőség vidékén vadászik.

A földrajzi és tárgyi környezetre való utalásoknál azonban jóval erősebbek és gyakoribbak a novelláknak a több nemzetiség lakta vidékre való utalásai. *A Jetti*ben a zsidó lány és a magyar nemesifjú szerelmének lehetőségei problematizálódnak, s megtudjuk, hogy „oláhok” is laknak a vidéken. A Zöldi kúria gazdájának nagyapjáról például azt beszéljük, hogy „oláh volt és béres volt”,⁴² a faluban pedig oláh temető is van. *A Búcsu* Drág ura a történetmondás idején az általa birtokolt nemesi udvarház tulajdonosa, korábban az kúria nagyságosának volt a jobbágya. *A Csulakok* pedig szó szerint tematizálja a nemzetiségi kérdést:

Valahogy szóba kerültek a zsidók. Az öreg Csulak így szólott:

– Ugyan! Annyi mindenféle ember él a világon, hát mért ne legyen zsidó is? Legyen. (Ezt nagylelkű elnézéssel mondta.) Csak nem kell közel eresztenünk, de legyen. Egy szál letelepedett Kövesdre. Kidobattam. Ennyi. Általában a nemzetiségi kérdés is tiszta örökség. Be kell záratni, a ki ugat – s csend.⁴³

A földrajzi és a nemzetiségi utalások mellett viszont a sorozat összes novellája érinti a birtokosság életmódjához és más társadalmi rétegekhez való viszonyulásának kérdését. Az életmódjukról kapott kép a történetek elmesélésének idején a kevésbé értékes, lomha, nosztalgizáló és a jelent elhanyagoló, elszegényedő és sokszor morális tekintetben is problematikus kérdések köré szerveződik.

A fent említett, eredetileg a *Kolozsvár*ban publikált szövegek közül négyből állította össze Petelei a *Vasárnapi Ujság*ban közölt *Alkonyati képek* című ciklusát (1889).⁴⁴ *Jetti* című kötetének (1893) is a fentiek teszik ki a nagy részét. A kötetbe szerkesztés ténye

³⁹ Uő, *Jetti* = PIÖN, 221.

⁴⁰ *Uo.*, 237.

⁴¹ A Mezőséget a Kis- és Nagy Szamos, a Sajó, a Szamos és az Aranyos folyók határolják.

⁴² PETELEI István, *Jetti* = PIÖN, 228.

⁴³ Uő, *A Csulakok*, Kolozsvár, 1889/122, 2.

⁴⁴ Uő, *Alkonyati képek I. A vén nemes*, Vasárnapi Ujság, 1889/16, 251–253; *Alkonyati képek II., Búcsu*, *uo.*, 1889/17, 270–271; *Alkonyati képek III., A Csulakok*, *uo.*, 1889/18, 282–283; 1889/19, 299; *Alkonyati képek IV., A nagyasszony*, *uo.*, 1889/20, 315; 1889/21, 331–332.

azért igen fontos mozzanata a novellacsoport történetének, mert a *Jetti* című kötet recenzensei említették először azt, hogy Petelei a pusztuló erdélyi udvarházak írója lenne.⁴⁵ Megállapításukat később Gyalui Farkas, Petelei első életrajzírója is átvette, s a hatkötetes akadémiai irodalomtörténet Petelei-fejezete is ezzel a felütéssel kezdődik.⁴⁶

Bisztray Gyula talán az egyetlen, aki ezt a megállapítást határozottan tagadja. Szerinte Peteleit származása és körülményei egyaránt a polgársághoz, közelebből pedig a marosvásárhelyi kereskedő és iparostársadalomhoz fűzik. „Novelláinak szám- és súlyaránya is a polgárság jellegzetes írójaként mutatja.”⁴⁷

Petelei novellisztikáját nem célozom kifejezetten egyetlen társadalmi csoporthoz sem kötni, annak ellenére, hogy úgy gondolom, a környezet jelentős szerepet játszik az egyes írói életművekben az irodalomhoz való viszonyulás módjában. A felvázolt kontextus azonban magyarázatot ad a pusztuló erdélyi udvarházak témakörébe tartozó sorozat jelenlétére Petelei novellisztikájában. Írásainak valóban nem a hasonló tematikájú szövegek teszik ki túlnyomó részét, és mondhatni, hogy a szövegcsoporthoz egyedi jelenség életművében. Peteleit a pusztuló udvarházak kérdése az 1880-as években konkrét eset, és pedig a mezőszéki viszonyok kapcsán érdekelte. Miközben a *Mezőszéki út* a jegyzetfüzetben megmaradt írásgyakorlatnak, a *Kolozsvárban* a publicisztika szintjén nyíltan kifejtett problémát és állásfoglalást szépirodalommal írta, és egy novellasorozat, majd ciklus formájában is közzétette. Petelei István tehát nem az erdélyi, hanem egész pontosan a „mezőszéki udvarházak költője” az 1880-as években. A novellacsoport ugyanakkor ebben a kontextusban a szépirodalom nem kifejezetten esztétikai célú használatának példája is Petelei István életművében.

⁴⁵ [ERDÉLYI Pál], *Jetti*, Fővárosi Lapok, 1893/318, 2618; Adalbertus [RÓNA Béla], *Uj könyvek*, Magyar Génusz, 1893/46, 318.

⁴⁶ DIÓSZEGI András, *Petelei István (1852–1910) = A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, szerk. SÓTÉR István, Bp., Akadémiai, 1965, 787.

⁴⁷ BISZTRAY, *i. m.*, 27.